

MOVIUM FAKTA

5 • 2011

Här används lavendel som klippt häck tillsammans med två olika sorters buxbom. Foto: iStock.



EFTER BUXBOM

Buxbomen hotas på många ställen i Sverige av svampsjukdomen *Cylindrocladium buxicola*. Om buxbom ska ersättas med annat växtmaterial måste vi se till vilka kvaliteter den har och vilka funktioner den fyller. De fyra avgörande faktorerna torde vara att buxbomen är vintergrön, relativt långsamväxande, har låga ståndortskrav och att den tål kraftig beskärning.

Av Eric Wahlsteen, Movium, och Kenneth Lorentzon, SLU i Alnarp.

”Buxbomshäcken sågs här i trädgården så präktig, att jag aldrig sett den härligare, så vida jag någonsin rest, och han kan väl räknas för ett av Sveriges sällsamma ting, som giver det tydligaste prov på Skånes härliga klimat.”

Orden är Carl von Linnés efter att den 12 juli 1749 sett den redan då välvuxna buxbomshäcken vid Vrams Gunnarstorp. Den beräknas vid Linnés besök ha varit omkring hundra år, och är än idag levande och således 350 år gammal.

De första uppgifterna om att buxbomen var känd i åtminstone södra Sverige kommer från Christiern Pedersens publikation *Vocabularium ad usum Dacorum* från 1510. Så tidigt som år 1577 kan man genom Henrik Smids Lægebog i sex band fastställa att buxbom faktiskt odlats i södra Sverige. Internationellt finns belägg för att buxbomen har varit i odling i snart två tusen år. Omkring år hundra efter Kristi födelse beskriver Plinius den yngre hur buxbom används för formklippning vid hans villor utanför Rom.

Men vad händer när ”Skånes härliga klimat” inte bara gynnar buxbomen, utan även startar en löpeld av buxbomssvampen (*Cylindrocladium buxicola*), som dessutom hotar hela den svenska användningen av buxbom? Jo, det börjar bli dags att lära sig att monokultur och enartsanvändning

alltid kommer att förknippas med stora risker, oavsett om det gäller alm, ask eller buxbom.

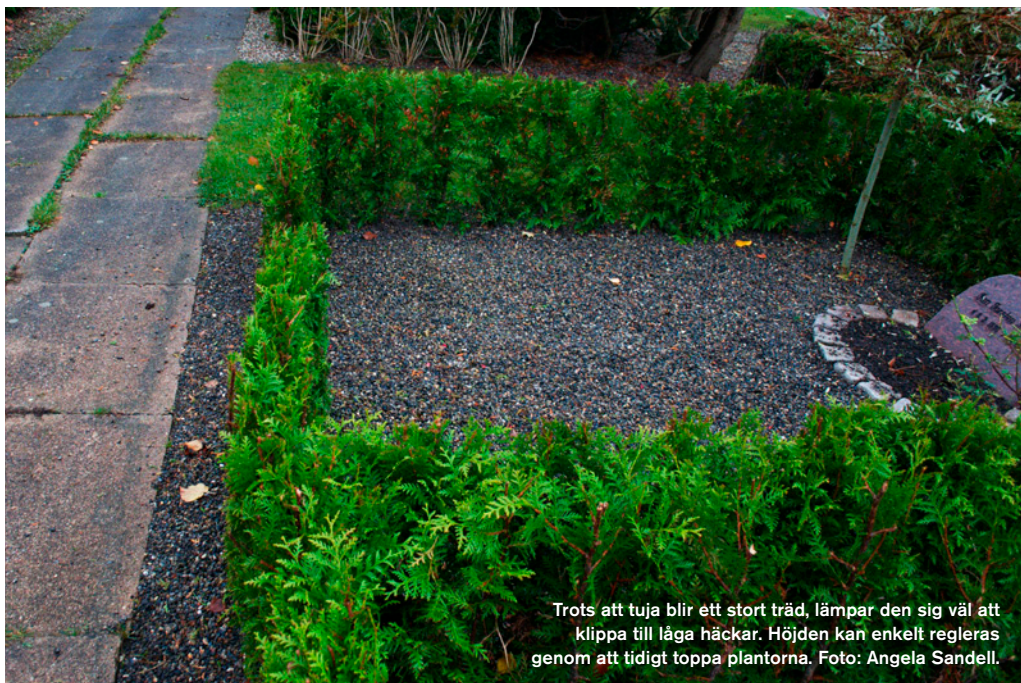
Två lösningar är tänkbara i ett framtida scenario utan buxbom. Det första scenariot utgår från att buxbom traditionellt har marknadsförts som en växt för zon I-III, varför kritikern snabbt kan hävda att största delen av Sverige har klarat sig utmärkt utan buxbom som infattningshäck. Detta handlar bara om en vanesak och tradition.

Givetvis kan man tänka sig att planera om södra Sveriges kyrkogårdar och låta sig inspireras av resten av landet, man måste inte tvunget ha infattningshäckar runt alla gravar. Men infattningshäckar är ett starkt kulturmiljöelement på våra kyrkogårdar och många kyrkogårdsförvaltningar, och inte minst länsstyrelser, skulle ha svårt att acceptera detta argument.

Det andra scenariot bygger på att kartlägga buxbomens funktioner och försöka ersätta den med andra arter som ännu inte är svårt sjukdomsutsatta.

Fyra viktiga funktioner

Om buxbom ska ersättas med annat växtmaterial måste man se till vilka kvaliteter och funktioner den uppfyller. De fyra avgörande faktorerna torde vara att buxbom är vintergrön, relativt långsamväxande, att den tål kraftig beskärning och har låga ståndortskrav.



Trots att tuja blir ett stort träd, lämpar den sig väl att klippa till låga häckar. Höjden kan enkelt regleras genom att tidigt toppa plantorna. Foto: Angela Sandell.



Infattningshäckar av buxborn i Sissinghurst Castle Garden. Foto: Fredrik Jergmo.

Vinteraspekten är intressant eftersom kyrkogården är en plats där tidens modenycker ganska lite har påverkat vår syn på städsegröna växter. Återigen tynger traditionen starkt och att ersättningsmaterialet är vintergrönt kommer att förväntas av användarna.

Ett ersättningsmaterial bör vara måttligt i sin tillväxt. Snabb tillväxt kommer att medföra större arbetsinsatser med klippning och skötsel, och om klippningen inte sköts riskerar ersättningen att se rufsig och vildvuxen ut. Å andra sidan får materialet inte vara så långsamväxande att häckarna aldrig växer samman. Ett så långsamväxande material blir därtill ofta mycket dyrt i inköp, eftersom långsam tillväxt ger problem vid förökningen i plantskolan.

För att se prydlig ut måste en ersättningsväxt tåla att beskåras ofta och hårt. En då begränsande faktor är till exempel bladstorleken eftersom stora blad lätt skadas vid beskärning. Skadade blad blir ofta ingång för sjukdomar, de kan ge tork- och brännskador eller allmänt ge plantan ett tråkigt utseende tills de nya bladen vuxit ut.

Slutligen bör ersättningsmaterialet ha låga ståndortskrav för att trivas på landets varierande jordar, men även tåla variation på ljusstillgång och markfukt.

Häcktyp styr växtvalet

Bland kyrkogårdens häckar identifieras främst prydnadshäckar och gravplatshäckar såsom infattningshäckar, rygghäckar och

avgränsningshäckar. Infattningshäckarna är de lägsta och de kan ha krav på sig att vara så låga som femton centimeter. För denna typ av häck lämpar sig idegran, vanlig en, berberis, järnek och måbär. Det är växter som svarar mycket bra på beskärning och som kan hållas låga.

Kvarteren i de mer formella delarna av kyrkogården kan avgränsas av midjehöga till manshöga häckar. Vanliga växter för medelhöga häckar är liguster, lind, ek, bok och avenbok som alla är mycket lämpliga som klippta häckar.

För riktigt höga, klippta häckar lämpar sig flera träd, inte minst tuja, gran, lind, bok och avenbok. För denna typ av häck krävs särskilt anpassad utrustning med klippbalk eller slätterbalk monterad på redskapsbärare.

Många av de växter som föreslås i detta faktablad har sin naturliga växtform som träd. Därför är det viktigt att tänka på när man beställer växter för låga häckar att plantorna är riktigt små från början. Små plantor som planteras tätt ger betydligt bättre och tätare häckar än om man väljer lite större plantor för att på så sätt vinna tid.

Lösningen kan vara att beställa pluggplantor för så kallad "tills vidare kultur" (TVK). Det är en produkt som egentligen vänder sig till plantskolor som antingen direkt planterar plantorna på friland, eller krukar upp och odlar dem en eller ett par säsonger innan de når slutkunden. Fördelen med sådana pluggplantor är att de är billiga och tillräckligt små för att enkelt bilda täta häckar.

Barrväxter

LÅG INFATTNINGSHÄCK

Taxus baccata – idegran

Härdighet: zon I-IV. **Användning:** mycket låga till höga klippta häckar, formklippning, friväxande häckar, solitärer, landskap. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** mycket god, slår även nya skott direkt från veden. **Ståndort:** leriga till något sandiga jordar med god markfukt, gärna kalkhaltiga. Kräver dränerande jordar då idegran är känslig mot stående väta. Sol till skugga. **Namnsorter:** 'Kleiner Grüner', ny, tysk tätvuxen sort framtagen för att kunna ersätta buxbom som låg, klippt häck. 'Thomsen', 0,8-1,5 m, mörkgrön barr. 'Washingtonii', 1-2 m, gröngula barr.



I Danmark används idegran ofta som infattning mellan gravplatserna. Foto: Ann-Britt Sörensen.

Taxus cuspidata – japansk idegran

Härdighet: zon I-V (IV). **Användning:** mycket låga till höga klippta häckar, friväxande häckar, solitärer, landskap. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** mycket god, slår även nya skott direkt från veden. **Ståndort:** leriga till något sandiga jordar med god markfukt, gärna kalkhaltiga. Kräver dränerande jordar då idegran är känslig mot stående väta. Sol till skugga. **Namnsorter:** 'Sentinalis', 2 m, zon I-IV. 'Intermedia', långsamväxande och kompakt, zon I-IV. 'Nana', långsamväxande, låg men bred sort väl lämpad till beskärning, zon I-V.



Här kombineras låg infattande idegran med högre rygghäck av tuja. Foto: Ann-Britt Sörensen.

Taxus × media – hybrididegran

Härdighet: zon I-V (VI). **Användning:** mycket låga till medelhöga klippta häckar. I undantagsfall som friväxande häckar, solitärer och i landskap. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** mycket god, slår även nya skott direkt från veden. **Ståndort:** leriga till något sandiga jordar med god markfukt, gärna kalkhaltiga. Kräver dränerande jordar då idegran är känslig mot stående väta. Sol till skugga. **Namnsorter:** 'Densiformis', kompaktväxande, 1-1,5 m, zon I-VI. 'Farmen', bred men låg sort 1-2 m, zon I-VI. 'Green Mountain', bred och upprätt, ljusgröna barr, 1,5 m, hanklon, zon I-V. 'Hilli', kompakt och upprätt, mörkgröna barr, zon I-III. 'Skalborg', buskformig, 2 m, zon I-V.

Juniperus communis – en

Härdighet: zon I-VIII. **Användning:** mycket låga till medelhöga klippta häckar. Traditionellt som friväxande solitärer och i landskap. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** sandiga till något leriga, väl-dränerade jordar. Tålig för magra jordar, torra och vind. För soliga lägen. **Namnsorter:** 'Meyer', bred upprättväxande, zon I-IV. 'Ramlösa', upprättväxande, zon I-IV. 'Suecica', smalväxande, zon VI. 'Tyrihans', bredväxande, zon V. 'Urshult', smalväxande, zon V.

MEDELHÖGA TILL HÖGA HÄCKAR

Chaemecyparis lawsoniana – ädelcypress

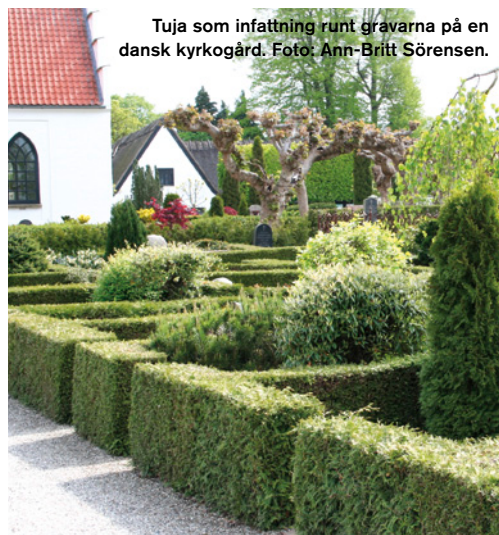
Härdighet: zon I-III. **Användning:** främst friväxande, men även till medelhöga och höga häckar. **Tillväxt:** långsam. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i sol till halvskugga på skyddade platser. **Namnsorter:** 'Ellwoddii', kompakt, upprättväxande, för varma skyddade lägen, 2–3 m, zon I-II.

Picea abies – gran

Härdighet: zon I-VIII. **Användning:** främst friväxande, men i norra Sverige används den mycket som klippt häck. **Tillväxt:** snabb. **Beskärningsrespons:** god, men kräver regelbunden beskärning två gånger om året. Slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i sol till skugga.

Thuja koraiensis – koreansk tuja

Härdighet: zon I-VI. **Användning:** främst friväxande, men fullt tänkbar som låg till hög klippt häck. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i inte allt för blåsiga lägen, i skugga till halvskugga.



Tuja som infattning runt gravarna på en dansk kyrkogård. Foto: Ann-Britt Sörensen.



Gran kan lämpa sig väl att använda till klippt häck. För att hålla den så här låg måste sortvalet nogra övervägas. Foto: iStock.

Thuja occidentalis – tuja

Härdighet: zon I-V. **Användning:** låg till hög klippt häck, friväxande häck, solitär, landskap. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i sol till halvskugga. Tål även våtare jordar i de lägre zonerna. **Namnsorter:** 'Brobeck's Tower', smalvuxen vackert spirformad sort som skulle fungera utmärkt i låga häckar, zon I-III. 'Rheingold', guldgula barr, kägelformad, zon I-III. 'Wareana', pyramidal och kompakt, långsamväxande, zon I-IV. 'Pyramidalis Compacta', kompakt, pyramidal, zon I-IV.

Thujopsis dolabrata – hiba

Härdighet: zon I-III. **Användning:** medelhög till hög klippt häck, friväxande häck, solitär, landskap. **Tillväxt:** långsam. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i inte allt för blåsiga lägen, i skugga till halvskugga.

Tsuga canadensis – hemlock

Härdighet: zon I-III (IV). **Användning:** främst som friväxande och i landskap, men utmärkt som klippt medelhög häck. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** god, men slår inte skott från gammal ved. **Ståndort:** fuktighetshållande jordar i sol till skugga, gärna i skyddade lägen.

Övrigt vintergrönt

LÅG INFATTNINGSHÄCK

Berberis

Härdighet: zon I-III (VI). **Användning:** traditionellt som friväxande eller marktäckare men utmärkt som låg till medelhög klippt häck. **Tillväxt:** långsam. **Beskärningsrespons:** mycket god. **Ståndort:** små krav; i allmänhet sandiga till leriga väl-dränerade jordar i sol till halvskugga. **Arter och sorter:** *B. buxifolia*, representeras i handeln främst av namnsorten 'Nana' som bildar en kompakt vintergrön buske, zon I-III. *B. candidula*, en låg och långsamväxande vintergrön art med mörkgröna blad, zon I-III. *B. verrucolosa*, som friväxande något högre än de föregående men hålls lätt som låg klippt häck. Vintergrön med små, barrlika blad. En "elak" art med långa, vassa tornar som inte bryts ned på lång tid, zon I-III. *B. × frikartii*, en hybrid som främst representeras av namnsorten 'Amstelveen'. Den är något mer snabbvuxen än de ovan nämnda och även något högre, väl lämpad som vintergrön klippt häck, zon I-III. *B. × stenophylla*, långsamväxande, vintergrön buske med smala, barrlika blad, zon I-II. *B. thunbergii* 'Kelleris', lövfällande buske med små, mörkgröna blad väl lämpad som klippt häck, zon I-IV.



Häckberberis (*B. thunbergii*) lämpar sig väl att klippa till häck. Här används namnsörterna 'Atropurpurea' och 'Aurea'. Foto: iStock.



Häck av järnek.
Foto: Hans-Otto Tengrud.

***Ilex × meserveae* – blå järnek**

Härdighet: zon I-IV. **Användning:** framför allt som friväxande, men mycket väl lämpad som låg till hög klippt häck. **Tillväxt:** normal. **Beskärningsrespons:** god. **Ståndort:** fuktighetshållande lättare lerjordar eller väl-dränerade leror i sol till skugga, med god tolerans för skugga. **Namnsorter:** 'Blue Maid' (1,5 m), 'Blue Prince' (2 m) och 'Blue Princess' (1,5 m) är alla tänkbara som klippt häck och härdiga till zon IV. 'Blue Angel' (1,5 m) är något mindre härdig (zon III). 'Golden Girl' är en ny sort med vackert smörgula frukter. 'Little Rascal' är en ny långsamväxande, tuvformad sort med stor framtida potential.

***Ilex crenata* – japansk järnek**

Japansk järnek lanseras och marknadsförs hårt av holländska plantskolor som den nya buxbomen, mycket för att den i utseende påminner om en småbladig buxbomsort. Dock är den långsamförökad och långsamväxande och därmed dyr i inköp. Den japanska järnekens ståndortskrav är mycket specifika med bland annat högt krav på dränering, värme samt skyddad växtplats. Den är kopplad till sura jordar och skiljer sig därmed från buxbom som är kalkgynnad. Med hänsyn till priset och odlingsvårigheten rekommenderas här inte japansk järnek som huvudalternativ till buxbom. Dock är arten trevlig och dekorativ varför den gärna kan testas i mindre omfattning.



Klippt häck av liguster. Foto: iStock.

***Ligustrum vulgare* – liguster**

Härdighet: zon I-IV. **Användning:** låga till medelhöga klippta häckar, friväxande häckar.

Tillväxt: normal. **Beskärningsrespons:** mycket god. **Ståndort:** låga ståndortskrav på fuktighetshållande jordar i sol eller skugga, gärna kalkhaltig jord. **Namnsorter:** 'Lodense', vintergrön dvärgtyp, zon I-IV. 'Atrovirens Select', vintergrön, zon I-IV.

***Lonicera nitida* – myrten**

Härdighet: zon I-II. **Användning:** traditionellt som marktäckare, men fungerar även som låg till medelhög klippt häck. **Tillväxt:** normal.

Beskärningsrespons: mycket god. **Ståndort:** fuktighetshållande lättare lerjordar eller väl-dränerade leror i sol till skugga, på skyddade platser.

Alternativ art: *Lonicera pileata* – lingontry, en snarlik släkting som delar ståndort och funktion med myrten, men har något större och längre blad. De båda arterna går att ersätta med varandra efter tillgång. Zon I-II.

***Pyracantha coccinea* – eldtorn**

Härdighet: zon I-IV. **Användning:** vanligen friväxande mot en vägg eller ibland som gles och ganska dålig marktäckare, men gör sig utmärkt som klippt häck. **Tillväxt:** normal.

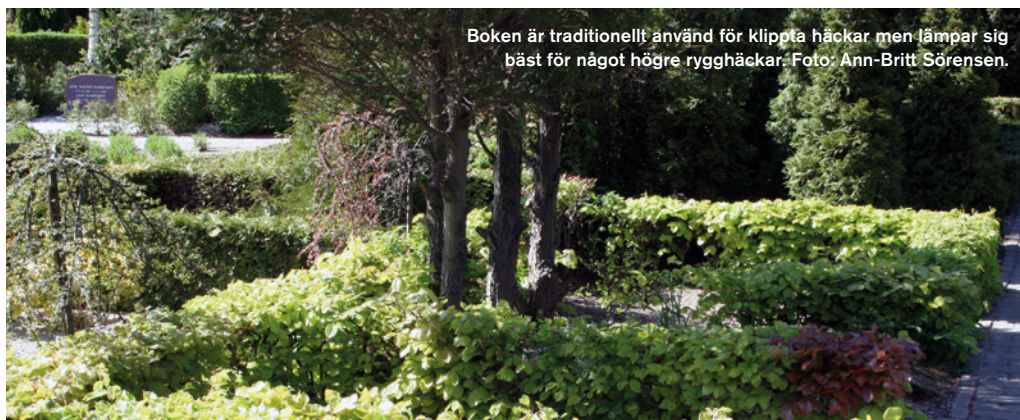
Beskärningsrespons: mycket god. **Ståndort:** sandiga jordar eller lätta leror, gärna fattigt i sol till halvskugga. Har krav på värme och dränering för god utveckling. **Namnsorter:** 'Anatolia' har spärrgrenigt växtsätt och är den härdigaste sorten (zon I-IV) medan 'Kasan', 'Orange Glow' och 'Soleil d'Or' endast är lämpade för landets mildaste zoner. 'Red Cushion' har ett spärrgrenigt växtsätt väl lämpat för häckar, zon I-III.

***Vaccinium vitis-idaea* – lingon**

Härdighet: zon I-VI. **Användning:** vanligen använd som bärplanta men i vissa fall tänkbar för låga, klippta häckar. **Tillväxt:** långsam.

Beskärningsrespons: god. **Ståndort:** lingon har mycket specifika ståndortskrav och kräver sura, väl-dränerade sandjordar i sol till halvskugga.

Kommentarer: Man bör betänka att lingon har mycket specifika ståndortskrav på sura jordar (jämför buxbom som är kalkgynnad) och att lingon är rotskottsbildande och med tiden bildar mattor där den planteras. Undantaget är mikro-förökade plantor som helt verkar sakna förmågan att skjuta rotskott.



Boken är traditionellt använd för klippta häckar men lämpar sig bäst för något högre rygghäckar. Foto: Ann-Britt Sörensen.

Lövfällande häckväxter

Cotoneaster – oxbär

Härdighet: zon I-III (VIII). **Användning:**

låga till medelhöga klippta häckar, friväxande häckar, solitärer, landskap. **Tillväxt:** normal.

Beskärningsrespons: mycket god. **Ståndort:**

låga ståndortskrav från sand till lera och sol till skugga, men gärna kalkhaltig jord. **Arter:** *C. dielsianus*, mörkgrönt bladverk med gulröda höstfärger, grenar något överhängande, zon I-III. *C. divaricatus*, spärrgrenigt växtsätt väl lämpat för beskärning, röda höstfärger, zon I-III. *C. integerrimus* (hort.), det härdigaste alternativet med mörkgrönt bladverk och vackra höstfärger, väl lämpat till beskärning, zon I-VIII.

Ribes alpinum – måbär

Härdighet: zon I-VIII. **Användning:** mycket

låga till medelhöga klippta häckar, friväxande häckar, solitärer, landskap. **Tillväxt:** normal.

Beskärningsrespons: mycket god. **Ståndort:**

låga ståndortskrav från sand till lera och sol till skugga, men gärna kalkhaltig jord. **Namnsorter:** 'Pumilum' är en långsamväxande klon som blir lägre i sluthöjd och svarar väl på beskärning, zon I-VI.



Andra förslag – perenner och halvbuskar

Förutom att många buskar och träd lämpar sig väl till formklippning är flera perenner och halvbuskar tänkbara till låga häckar. Bland dessa finner man gamander (*Teucrium chamaedrys*) med vackert vintergrönt bladverk, rosalila läppformade blommor och en ljuvlig doft. Vi är kanske mest vana att finna den i örtagården eller som framkant i rabatter, men gamander lämpar sig väl att formklippa som låg häck.

Även isopen (*Hyssopus officinalis*) är lämplig som låg, klippt häck. Isop blommor med djupblå blommor under stömmaren och bildar ett fin-skuret, ljuvligt doftande bladverk.

Lavendel (*Lavandula angustifolia*) liknar isop i viss mening men har högre ståndortskrav och ett silvrigare bladverk. Även lavendel är lämpad att formklippa som låg häck, och då bör sorten 'Munstead' användas, som är långlivad och har visat prov på god härdighet.

Pontisk malört (*Artemisia pontica*) har ett vackert silvrigt bladverk och bildar täta plantor som svarar bra på beskärning. Pontisk malört används bland annat i Rottneros park i Värmland som infattning runt rosor. Bäst utvecklas den på lite fattiga, sandiga jordar i full sol.

Slutligen måste allmogeväxten åbrodd (*Artemisia abrotanum*) nämnas. Av åbrodd finner man två typer, dels den med större, lite grövre blad, dels den med finare, tunnare blad. Typerna är inte dokumenterade och därmed inte namnsatta, men för den som har möjlighet att välja borde den finbladiga typen vara bäst för häckar.

Gamander, isop, lavendel och åbrodd har liknande ståndortsförutsättningar och kräver varma, gärna kalkhaltiga och väl-dränerade jordar i full sol. Tåligast är åbrodden medan lavendeln har stora krav på kalkhaltig sandjord för att bli riktigt bra i Sverige.

Bland de riktigt låga alternativen kan även ljung nämnas. Såväl vår ljung (*Erica carnea*) som höstljung (*Calluna vulgaris*) kan användas till låga, vintergröna häckar. Eftersom ingen av våra härdiga arter blir större än ett par decimeter, kommer höjden att vara den begränsande faktorn vid användning. För att utvecklas väl har ljung krav på en väl-dränerad, gärna kemiskt sur sandjord i full sol. När ljungen väl är etablerad är den mycket torktålig och kräver lite skötsel.

Hör av er!

Författarna tar tacksamt emot synpunkter och erfarenheter från er praktiker och användare runt om i landet. Hur använder ni häckar? Hur höga häckar används? Vilka växter fungerar bra och vilka fungerar riktigt dåligt? Mejla synpunkter och tips till eric.wahlsteen@slu.se så kan vi uppdatera och förbättra det digitala faktabladet.